

ННЦ «ІНСТИТУТ БІОЛОГІЇ»

Київського національного університету імені Тараса
Шевченка

РАДІОБІОЛОГІЯ

д.б.н., професор кафедри
біофізики

Мартинюк Віктор Семенович

Київ
2014

© В.С. Мартинюк

РАДІОБІОЛОГІЯ

- **Первинні механізми дії іонізуючого випромінювання. Молекулярна радіобіологія. Молекулярні механізми пошкодження білків, НК, вуглеводів. Перекисне окиснення ліпідів як один з головних механізмів радіаційного пошкодження біологічних мембран. Теорія мішеней в молекулярній радіобіології.**

РАДІОБІОЛОГІЯ

Кафедра Біофізики

В основі *радіаційно-хімічних змін* молекул можуть лежати два механізми:

- 1) пряма дія, коли іонізація молекули відбувається безпосередньо при взаємодії з випромінюванням;
- 2) непряма дія, коли молекула безпосередньо не поглинає енергію іонізуючого випромінювання, але отримує її шляхом передачі від іншої молекули, радикала або іону.

РАДІОБІОЛОГІЯ

Послідовність процесів в речовині, що розвиваються після поглинання енергії випромінювання, умовно прийнято ділити на *фізичну, фізико-хімічну і хімічну стадії*.

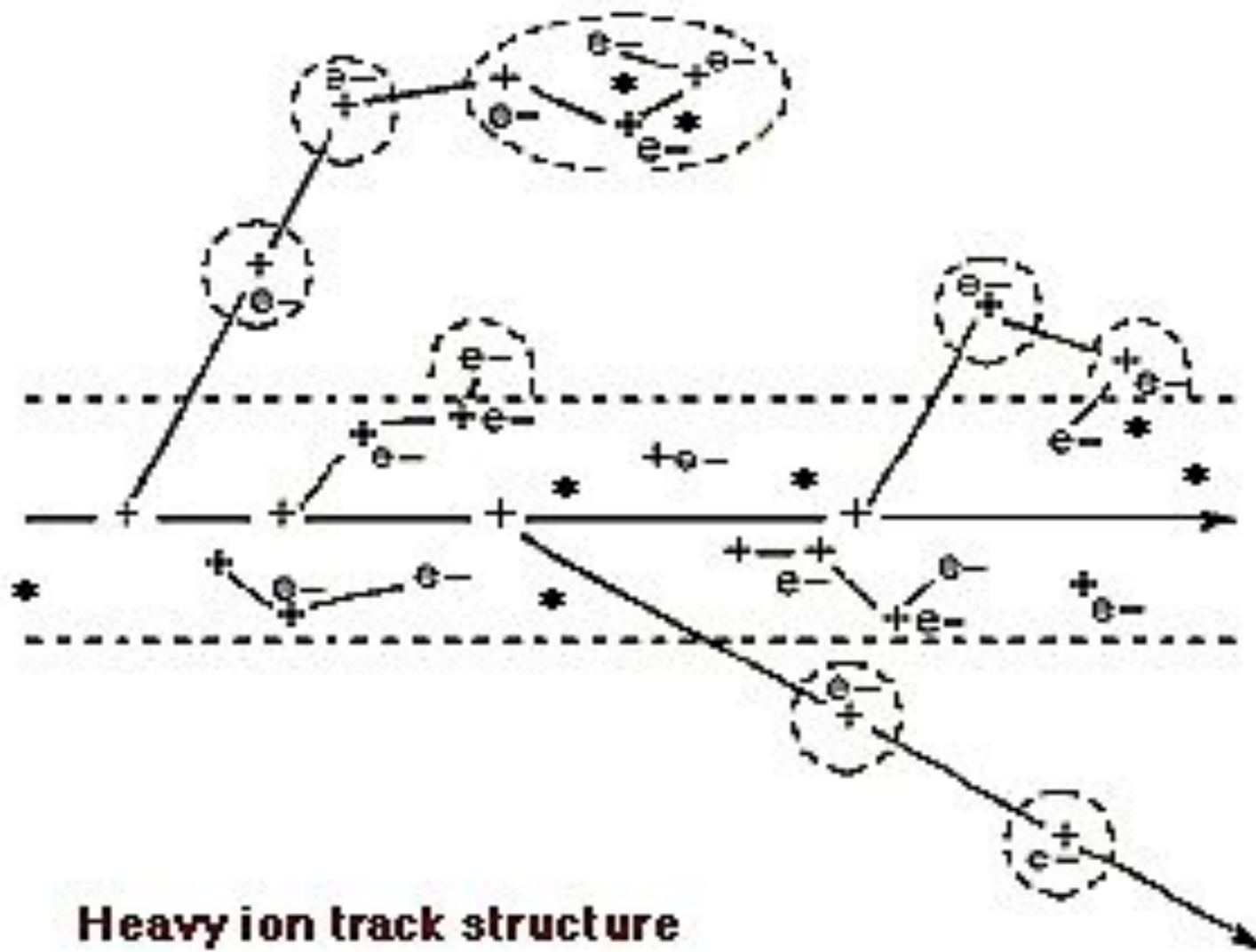
Фізична стадія відбувається за час 10^{-16} - 10^{-15} с і включає процеси поглинання і дисипації поглиненої енергії.

У результаті іонізації і збудження молекул утворюються іони (M^+), збуджені іони (M^{**}), електрони (e^-), збуджені молекули (M^*), надзбуджені молекули (M^{**}) з енергією, що перевищує перший потенціал іонізації молекул.

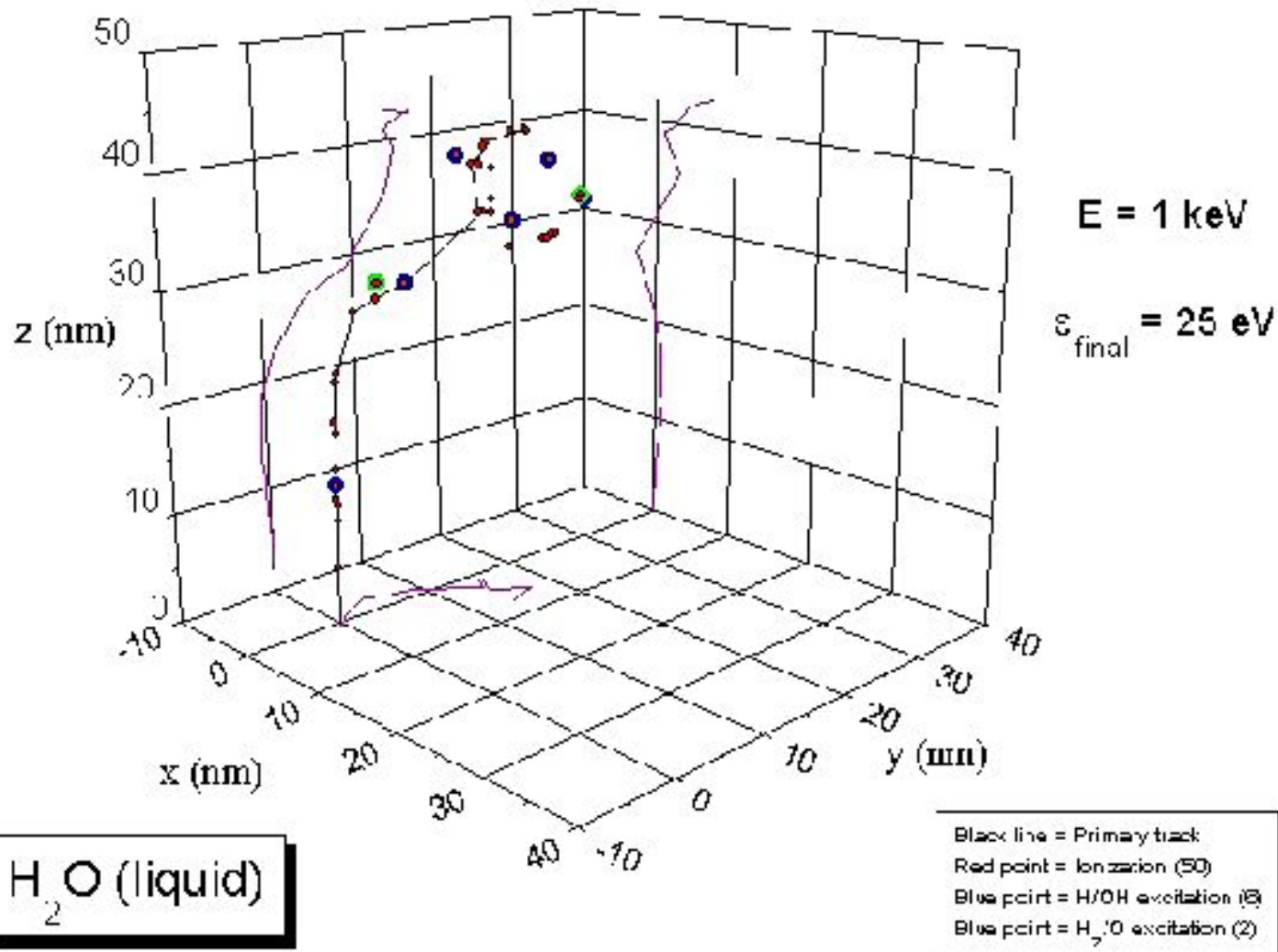
Водночас з цим утворюються **плазмони**, які являють собою колективне надзбудження ансамблю молекул.

Молекулярна система речовини знаходиться в енергетично нерівноважному стані з неомогенним розподіленням активних частинок.

Загальний середній радіаційний вихід первинних заряджених і збуджених частинок становить приблизно 7-10 частинок на 100 еВ (0.07 – 0.10 частинок на 1 еВ).

Heavy ion track structure

H₂O (liquid)

The track of a 1 keV electron track in liquid water

РАДІОБІОЛОГІЯ

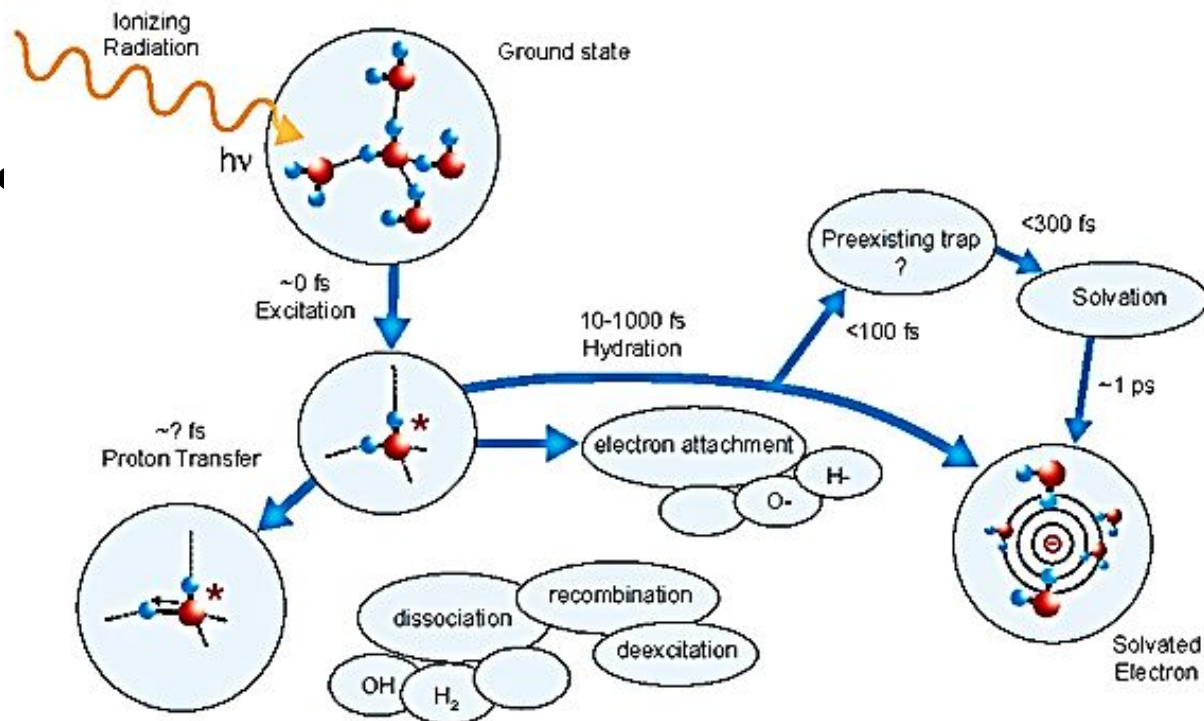
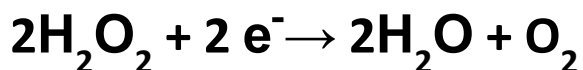
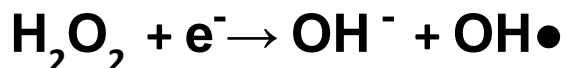
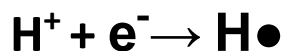
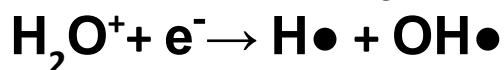
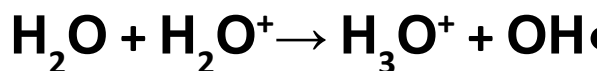
Кафедра Біофізики

На *фізико-хімічній стадії* за час 10^{-13} - 10^{-10} с протікають реакції заряджених і збуджених частинок, а також процеси передачі енергії, що призводять до переходу молекулярної системи речовини у стан теплової рівноваги.

На *хімічній стадії* в треках протікають реакції іонів, електронів, вільних радикалів один з одним і з молекулами середовища.

У рідині за час порядку 10^{-7} с відбувається вирівнювання концентрацій продуктів радіолізу по певному об'єму, що піддавали опроміненню.

Оскільки в середньому 70% маси біологічної тканини становить вода, вона є головною молекулярною мішенню іонізуючої радіації. Початкові процеси радіолізу води, що призводять до утворення вільних радикалів, представлені на схемі:

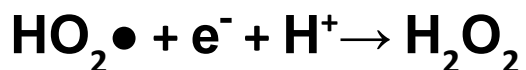
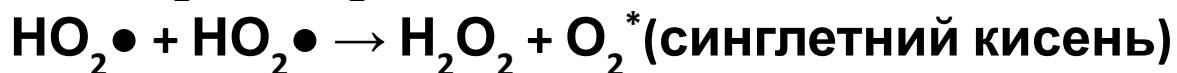

РАДІОБІОЛОГІЯ

Активні форми кисню

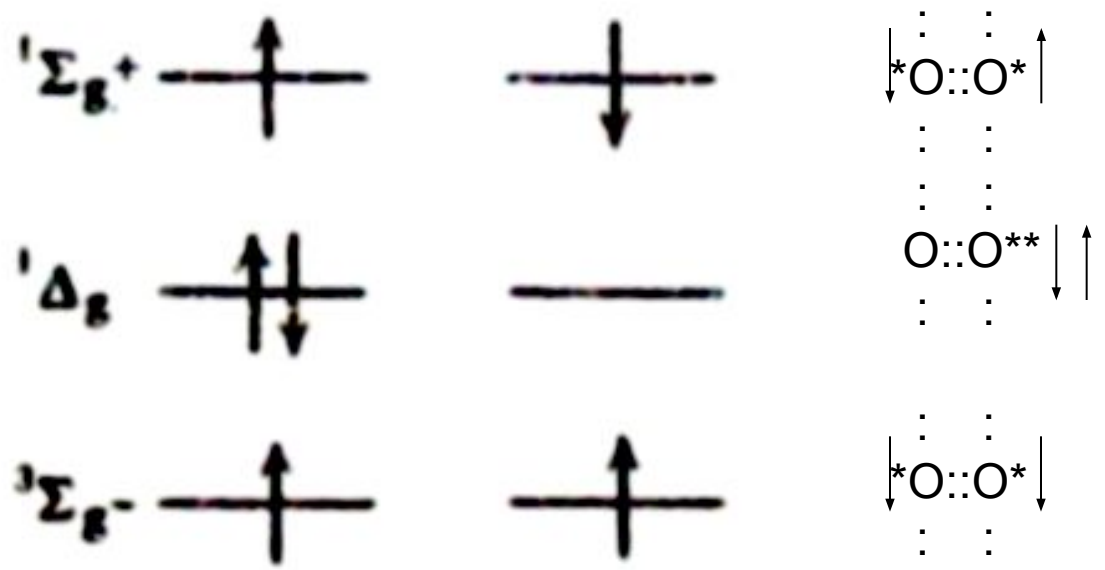
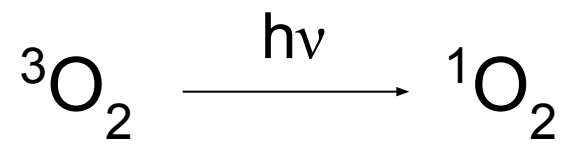

РАДІОБІОЛОГІЯ

Активні форми кисню

РАДІОБІОЛОГІЯ

Радіоліз і радіохімія біополімерів

Основні ефекти іонізуючої радіації:

1. Фрагментація.
2. Вільнорадикальне пошкодження.
3. Димеризація и полімеризація.

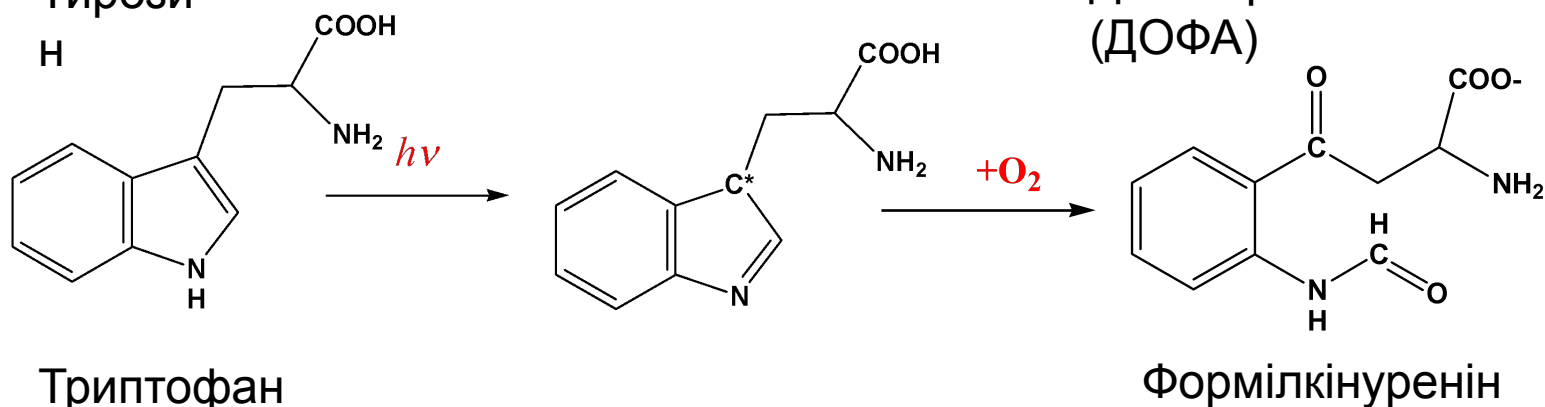
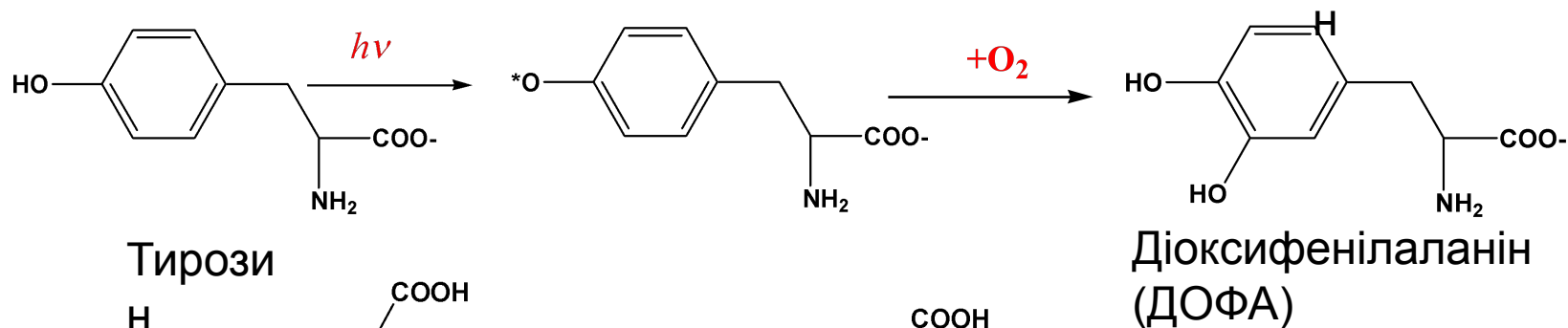
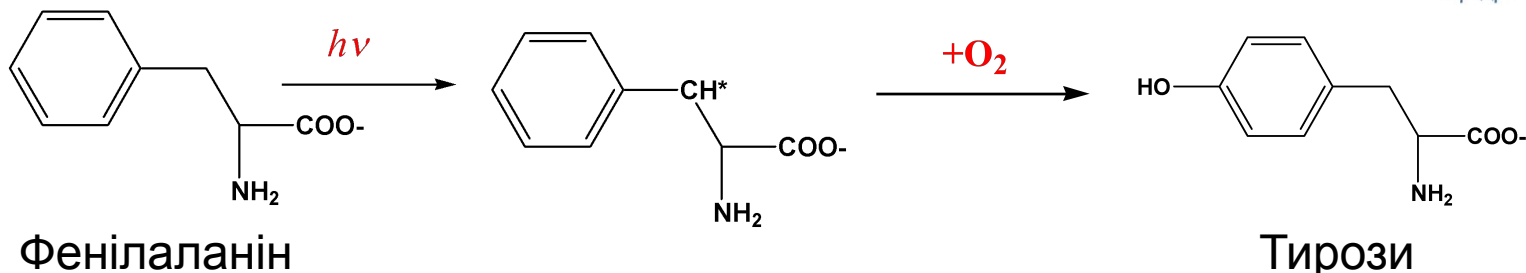
РАДІОБІОЛОГІЯ

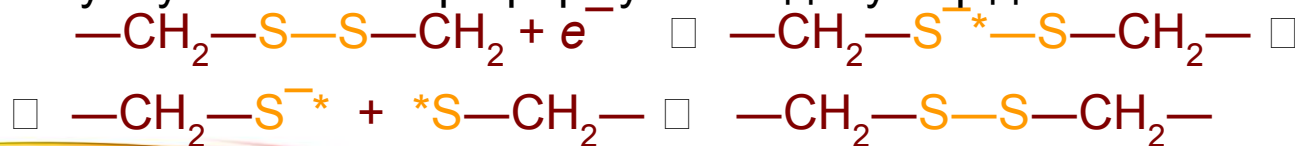
Вільнорадикальне пошкодження білків

Таблица 2. Модификация белков активными формами кислорода

Модифицируемая группа	Окислитель	Модификация	Примечания
Цистеин	$\text{OH}^\bullet$, OSCl^-	сульфоновые, дисульфидные связи	S-S-связи
Метионин	$\text{OH}^\bullet$, OSCl^- , H_2O_2 , O_2^-	сульфоксиды	легко подвергаются дальнейшему окислению
Гистидин	O_2^-	2-оксо-гистидин	вызывает поперечные сшивки белков
Пролин, аргинин	различные АФК	образование полуальдегидов	активация поперечных сшивок
Триптофан	пероксинитрит, $\text{OH}^\bullet$	образование 6-нитротриптофана	образование флуоресцентных продуктов
Фенилаланин	$\text{OH}^\bullet$	—	образование битирозольных радикалов
Тирозин	АФК, OSCl^- , NO	нитрирование, хлоринирование или образование битирозиновых сшивок	ингибирование передачи клеточного сигнала через тирозинкиназу посредством блокирования фосфорилирования тирозина
Концевые NH_2 -группы белков	гипохлорид	образование белковых карбониллов	легко образуют поперечные сшивки

Руйнування та переформування дисульфідних зв'язків

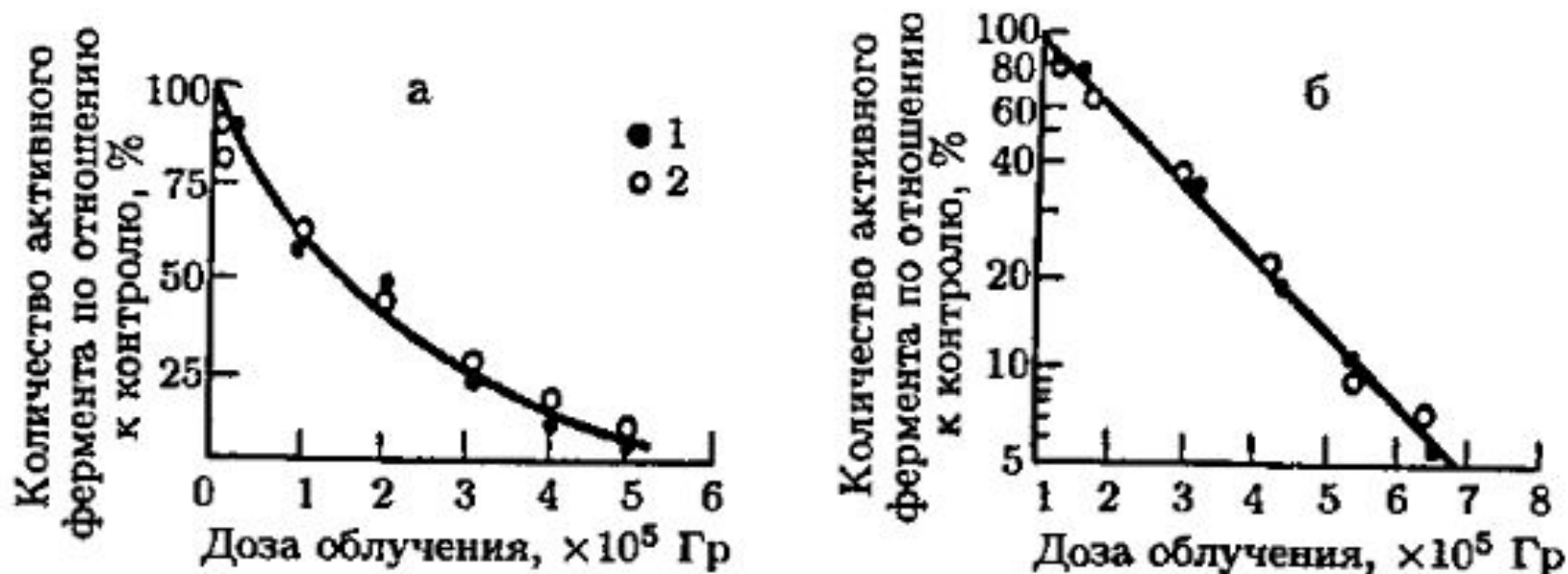

Рис. IV.1. Инактивация РНКазы γ -излучением. Ферментная активность определялась для двух различных субстратов: 1 – РНК; 2 – цитидин-2', 3'-циклофосфата; а) зависимость «доза-эффект» выражена в линейных координатах; б) эти же данные представлены в полулогарифмическом виде, экспериментальные точки укладываются на прямую

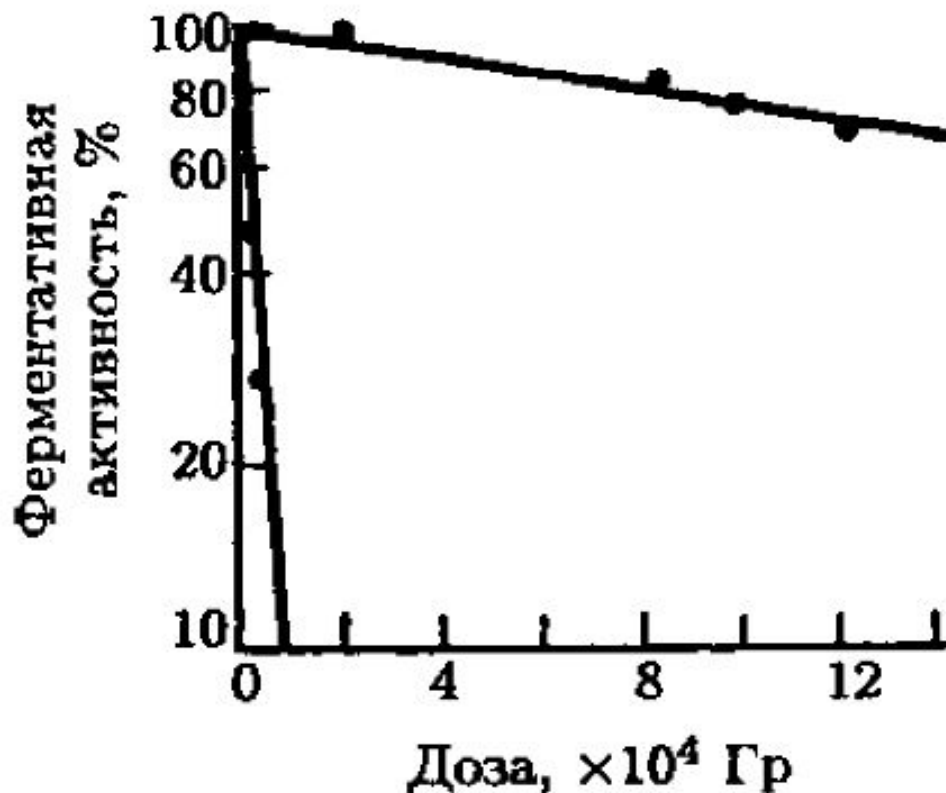

Рис. V.1. Инактивация γ -излучением рибонуклеазы в сухом состоянии (верхняя кривая) и в водном растворе фермента в концентрации 5 мг/мл (нижняя кривая)

РАДІОБІОЛОГІЯ

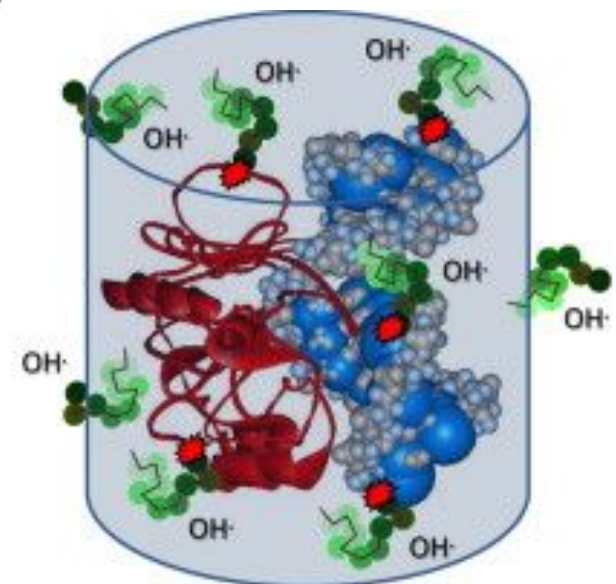
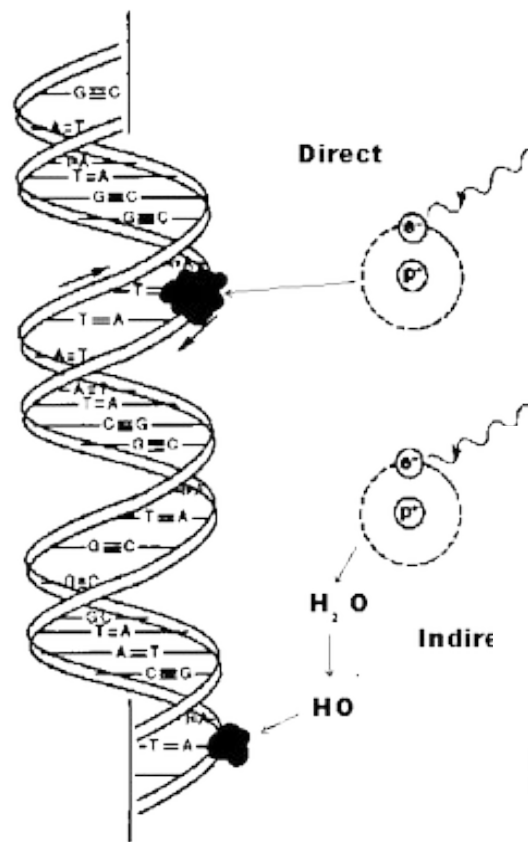
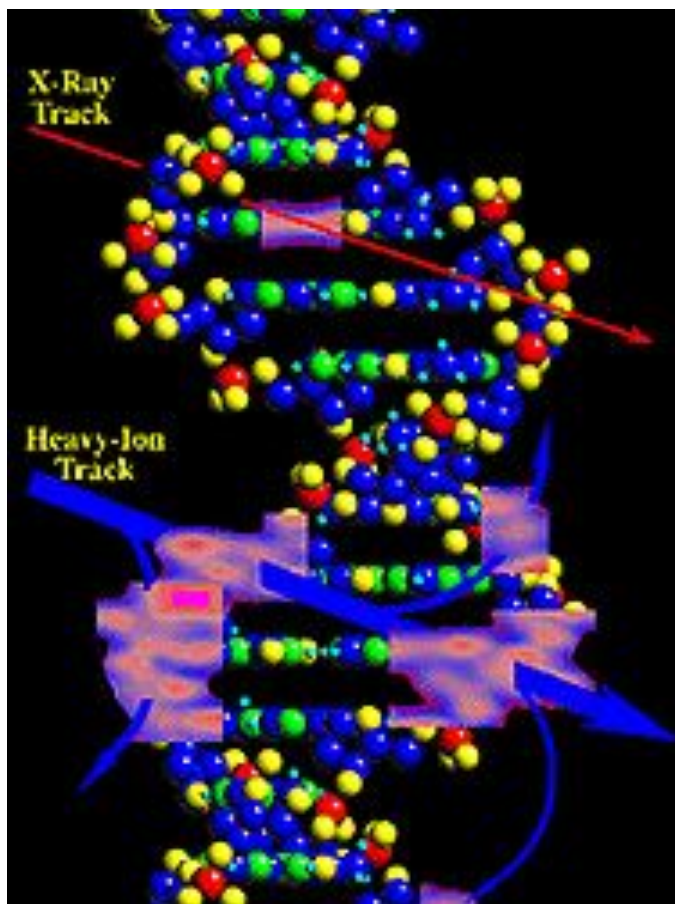
Радіоліз нуклеїнових кислот

Основні види радіаційного ушкодження ДНК:

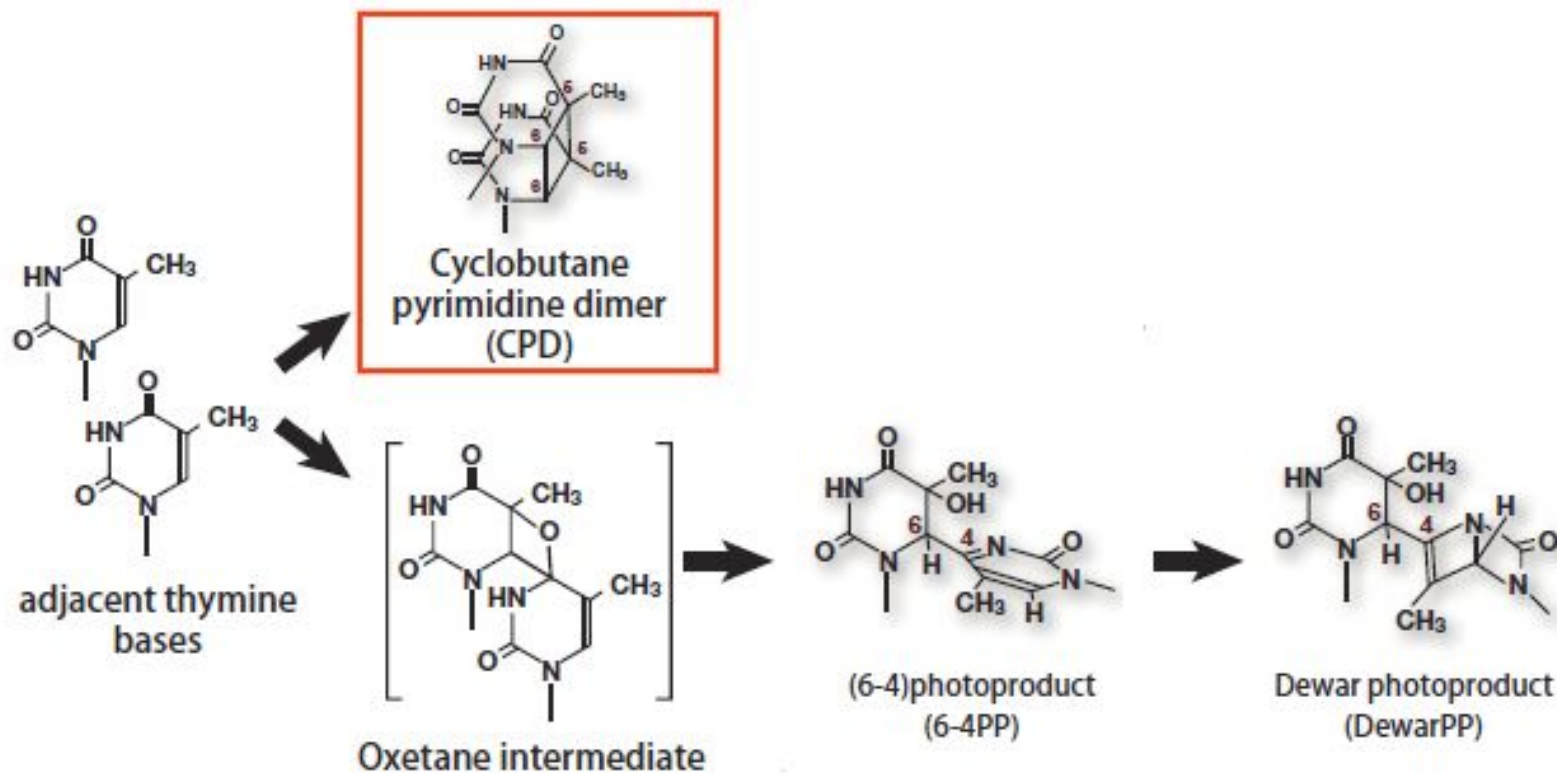
- одно - і дволанцюгові розриви;
- хімічна модифікація азотистих основ;
- утворення тимінових димерів;
- зшивання ДНК-ДНК, ДНК-білок.

Радіоліз нуклеїнових кислот

Радіоліз і радіохімія нуклеїнових кислот

Р

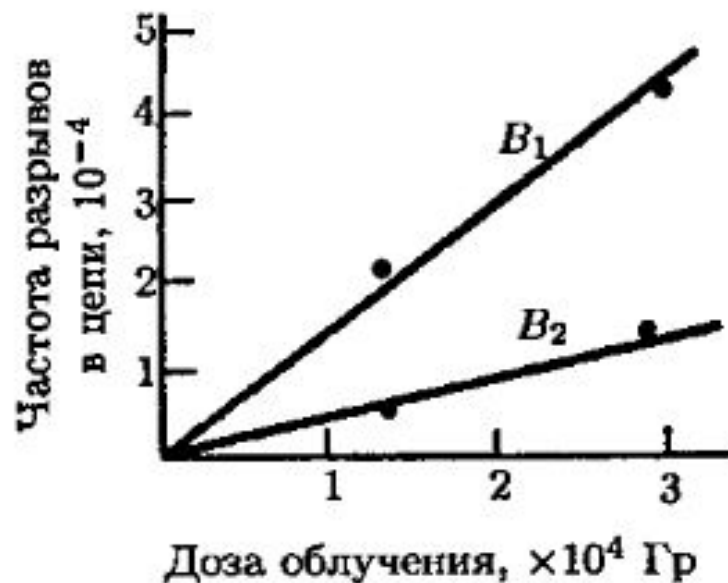

Рис. IV.13. Зависимость образования однонитевых (B_1) и двунитевых (B_2) разрывов в сухой ДНК тимуса теленка от дозы рентгеновского облучения в вакууме

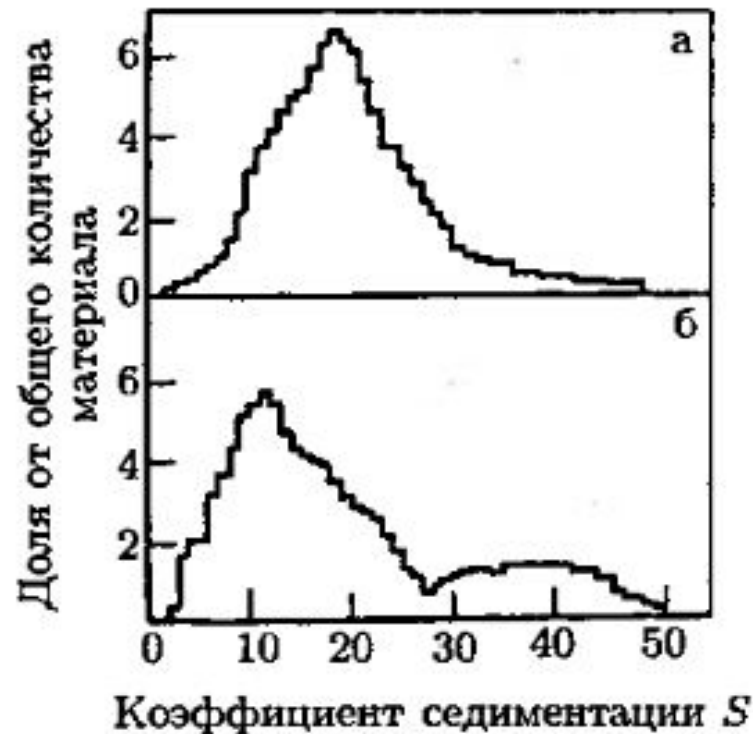

Рис. IV.14. Профиль седиментации ДНК тимуса теленка при облучении сухих ее препаратов в вакууме в дозе $3 \cdot 10^4$ Гр: а) контроль; б) после облучения

Радіоліз і радіохімія нуклеїнових кислот

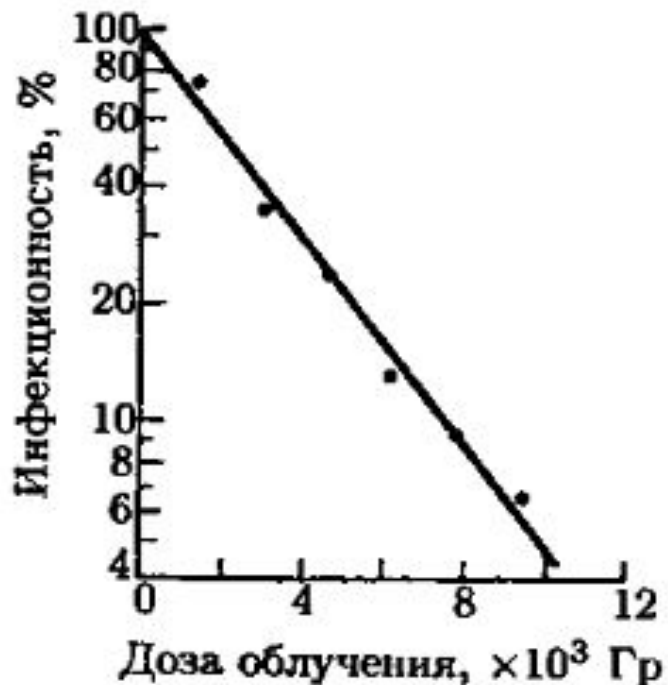
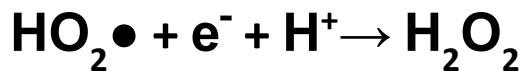

Рис. IV.3. Інфекційність ДНК фага φ X174, препарат якого підвргнут впливу γ -випромінювання ^{60}Co в вакуумі

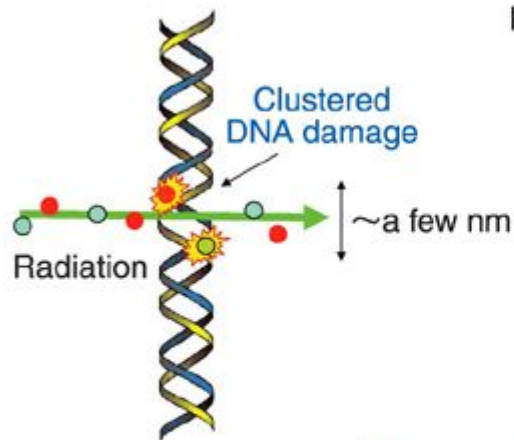

Рис. IV.4. Інактивація трансформуючої активності ДНК *Bacillus subtilis* при облученні сухих спор електронами з енергією 1 МєВ

Радіоліз нуклеїнових кислот

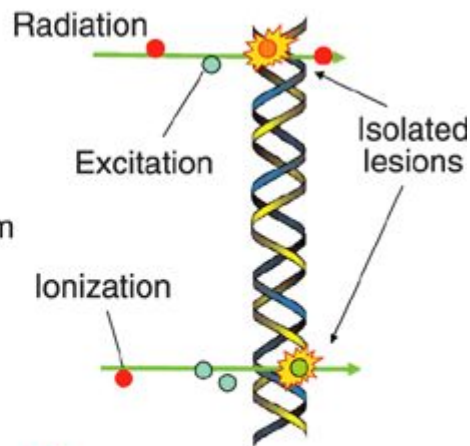

(a) High LET radiation

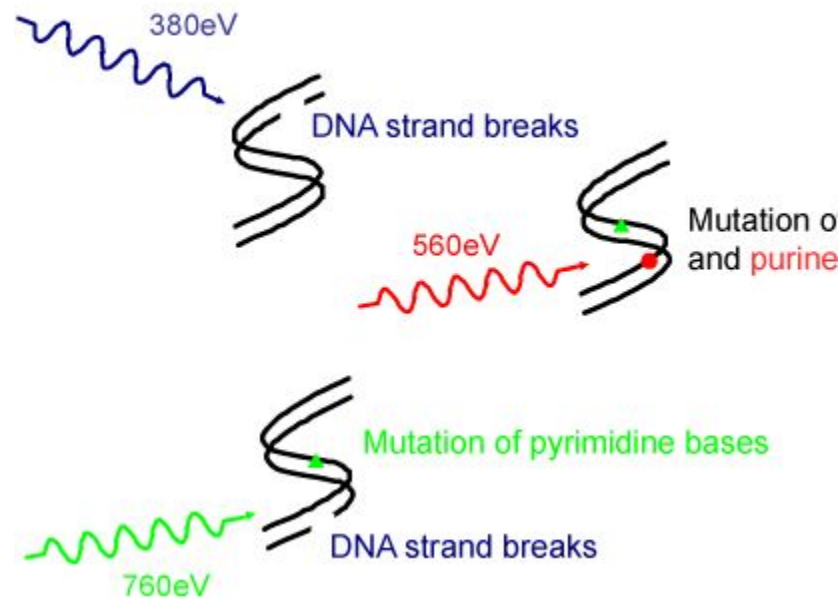
DNA molecule

(b) Low LET radiation

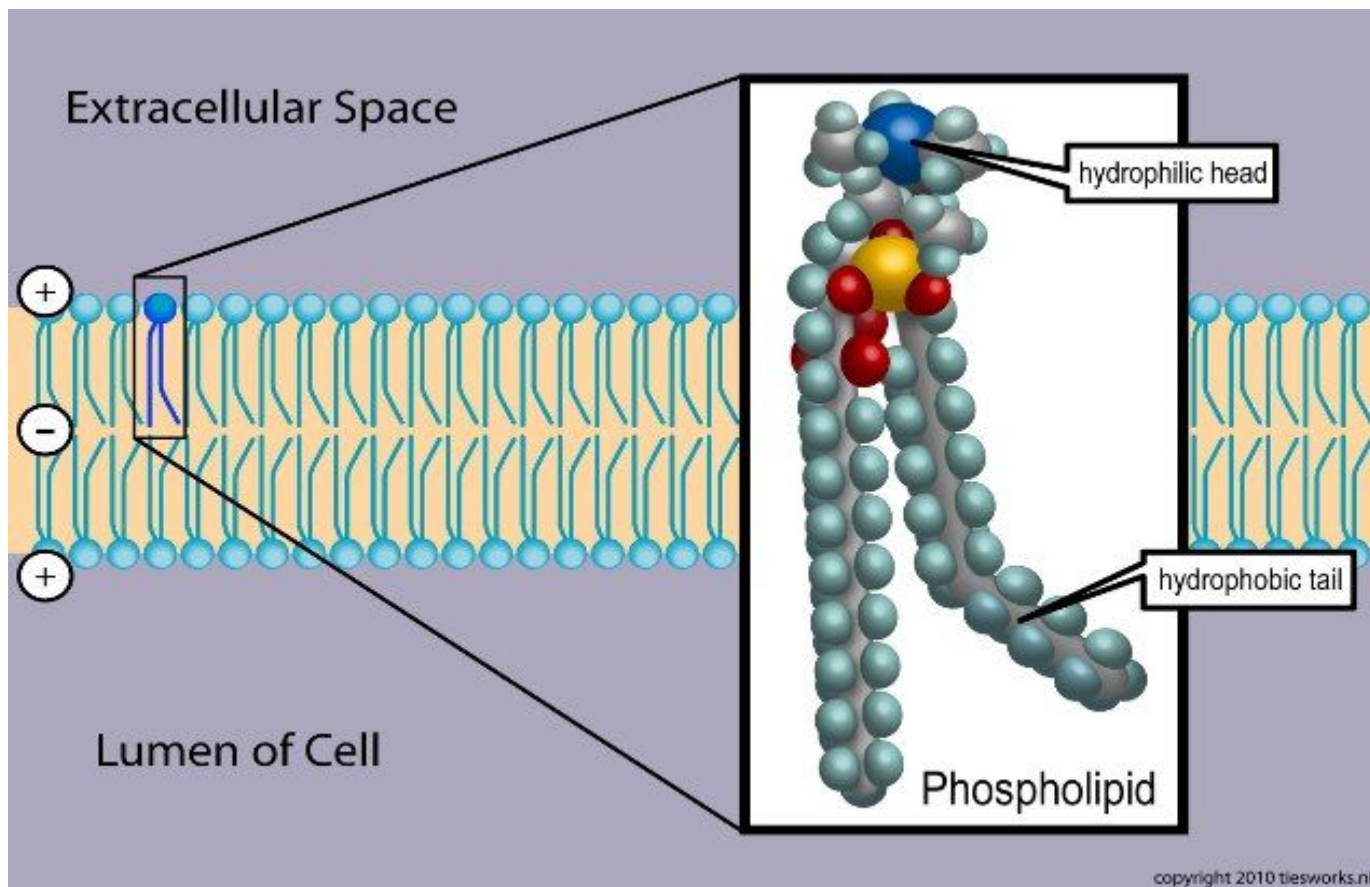

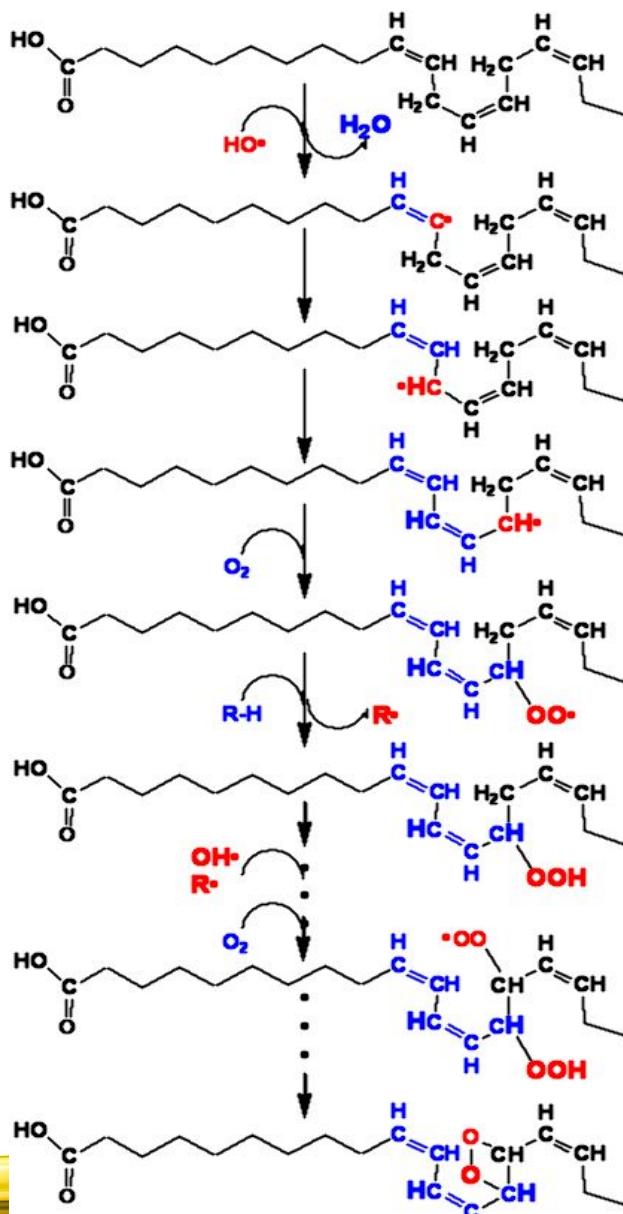
DNA molecule

Each case creates 2 lesions per 8 ionizations & excitations

Радіоліз і вільнорадикальне (перекисне) окиснення ліпідів

Жирнокислотний залишок реагує із вільним радикалом з утворенням органічного радикалу і води:

Внутрішньомолекулярна перебудова з утворенням дієнового кон'югату

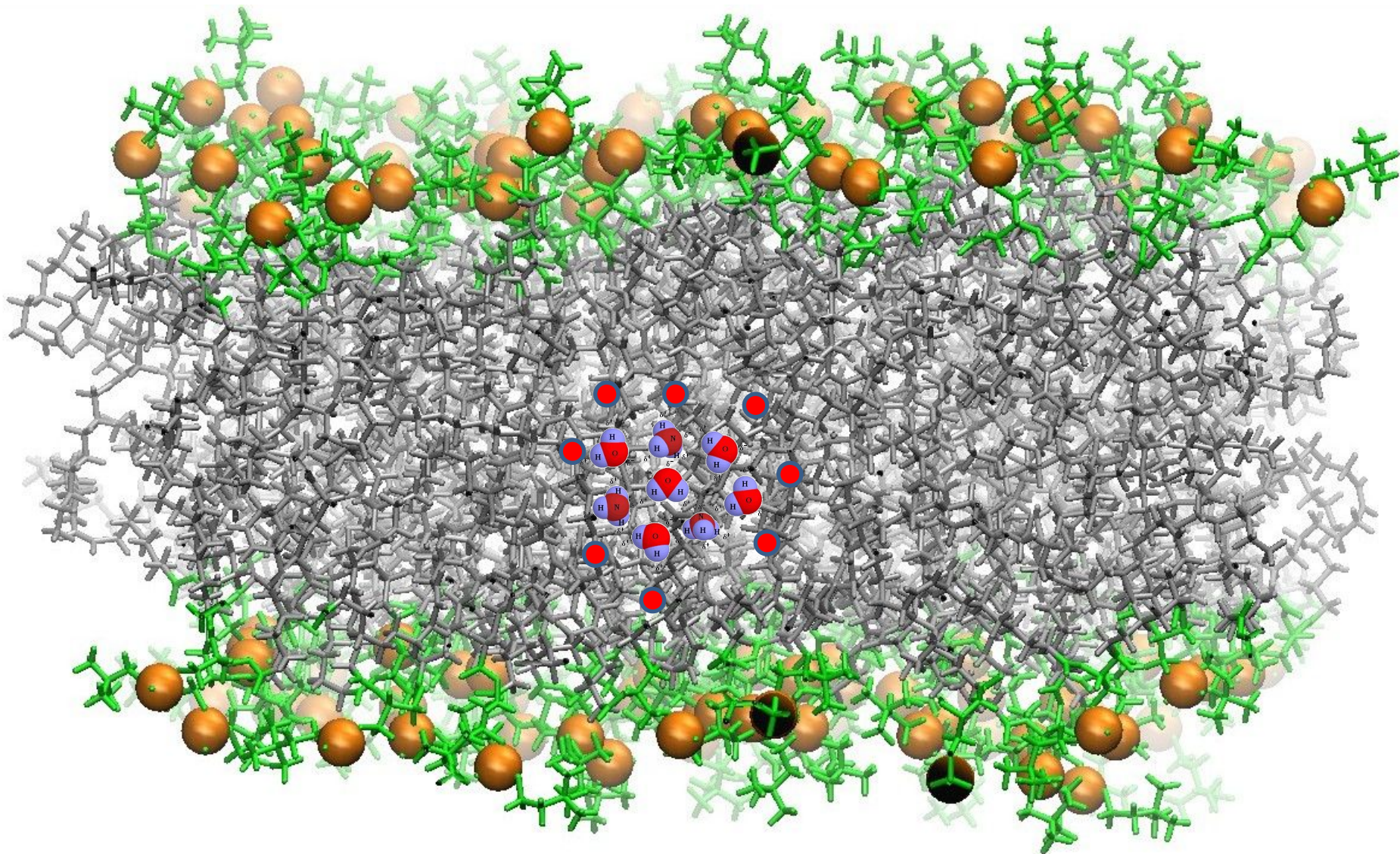
Органічний вільний радикал реагує з молекулою кисню з утворенням перекисного радикалу:

Перекисний радикал реагує з іншою молекулою ліпиду (RH) з утворенням гідроперекису ліпиду :

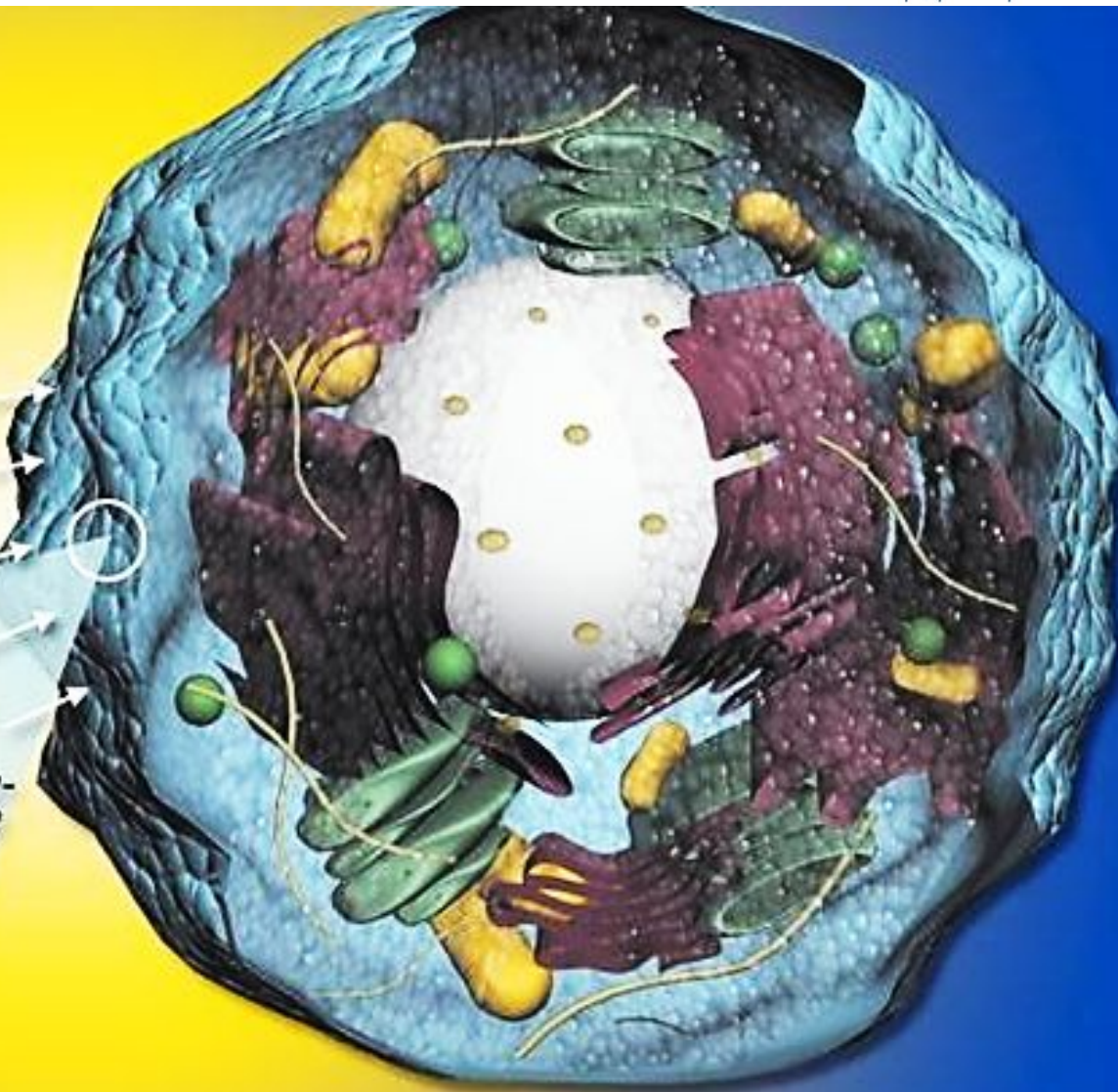
Подальше вільнорадикальне окиснення призводить до створення епоксидів, які розпадаються з утворенням альдегідів та кетонів.

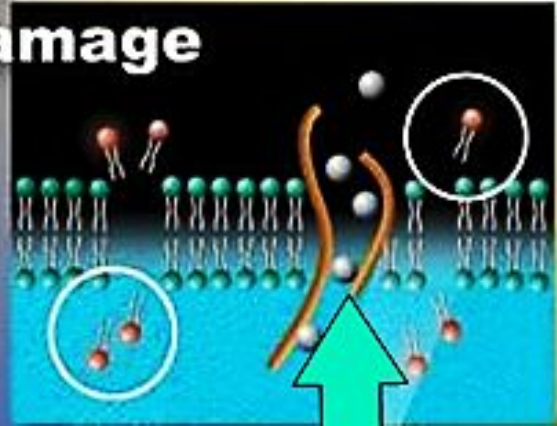

Cell Attacked by Free Radicals

OH^-
 O_2^-
 HO^-
 H_2O_2
 Cl^-
 O_2^{2-}

Cell Membrane Damage

РАДІОБІОЛОГІЯ

ТЕОРІЯ МІШЕНЕЙ

Принцип влучень:

1. Іонізуючі випромінювання мають малу об'ємну щільність, порівняно з тепловим випромінюванням, тобто вони переносять енергію у дискретному вигляді, влучаючи в об'єкт (чутливий об'єм) окремими квантами.
2. Енергія іонізуючих випромінювань перевищує енергію потенціалу іонізації, тобто перевищують енергію будь якого ковалентного зв'язку.
3. За час первинної стадії дії іонізуючого випромінювання (10^{-16} - 10^{-13} сек) відбувається поглинання, розподілення і дисипація енергії.
4. Енергія іонізуючого випромінювання, що поглинається, витрачається на збудження і іонізацію атомів і молекул.
5. Вірогідність переносу енергії з молекули на молекулу не залежить від хімічної структури останньої, вона визначається загальною електронною щільністю речовини, яка є приблизно однаковою для різних клітинних структур.

РАДІОБІОЛОГІЯ

Кафедра Біофізики

Принцип “ мішеней ” базується на тому, що жива система складається з окремих структурно-функціональних елементів (**мішеней, чутливих об'ємів**), які є структурно гетерогенними, функціонально нерівнозначними, по різному чутливими до дії іонізуючого випромінювання.

1. Іонізуючі випромінювання впливають не вибірково на молекули білків, нуклеїнових кислот, ліпідів мембран і води. В живих системах немає молекул, які вибірково поглинають іонізуючі випромінювання.
2. Неоднорідні структури клітини (білки, НК, ліпіди і вода), що поглинають одну й ту ж порцію енергії, протягом різного часу (для різних речовин) змінюються, що призводить до різних біологічно значущих пошкоджень.
3. Залежності “доза-ефект” є відображенням квантової взаємодії іонізуючого випромінювання з речовинами, а також наявності високочутливих критичних об'ємів – “мішеней”, таких як ДНК і біологічні мембрани. **Мішень** – це структура (чутливий об'єм), пошкодження якої призводить до загибелі клітини.
4. Спостерігаються подальші радіаційні зміни “мішеней” і різноманіття відповідей клітин організму.

Криві “доза-ефект” пояснюють на основі теорії мішеней.

Мішені - структурно-функціональні елементи, які є структурно гетерогенними, функціонально нерівнозначними, по різному чутливими до дії іонізуючого випромінювання і мають певні розміри.

Розподіл влучень іонізуючої радіації в мішені є статистичним, тому кінцевий ефект залежить від вірогідності влучення квантів енергії в життєво важливі мікрооб'єми, в яких знаходяться внутрішньоклітинні мішені. Таким чином з підвищенням дози підвищується вірогідність влучень квантів іонізуючого випромінювання в мішені.

!!! Низькі дози з низькою вірогідністю можуть призводити до загибелі окремих клітини.

!!! При високих дозах можуть залишатися з малою вірогідністю непошкоджені клітини.

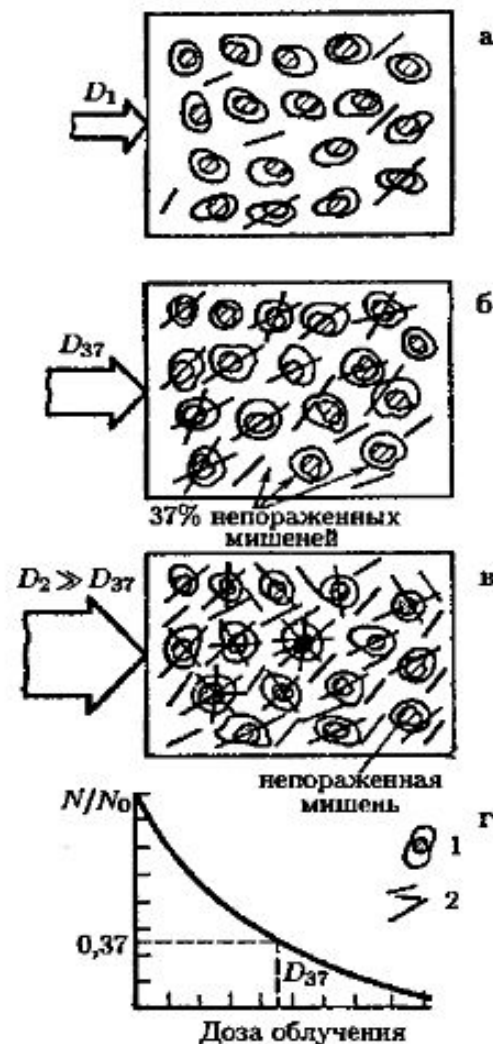

Рис. III.2. Зависимость между числом непошкоджених мішеней и поглощенной дозой ионизирующих излучений: 1 — объект с мішенню сечением S ; 2 — треки частиц

ТЕОРІЯ МІШЕНЕЙ

Одноударне враження

D_0 – інактивуюча доза (на кожний об'єкт припадає одне влучення).

D – доза, що отримав об'єкт.

N_0 – початкове число об'єктів.

N – число об'єктів, що залишились непошкодженими.

$$N = N_0 e^{-(D/D_0)}$$

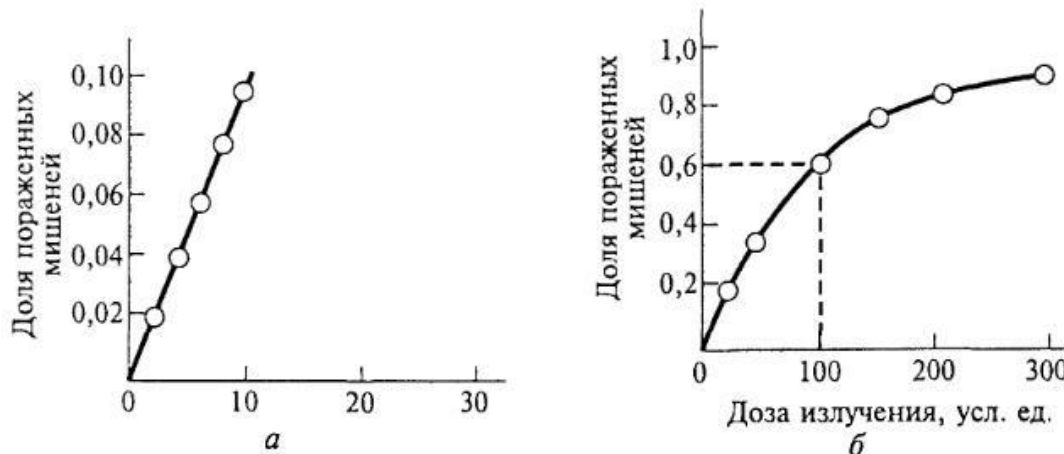
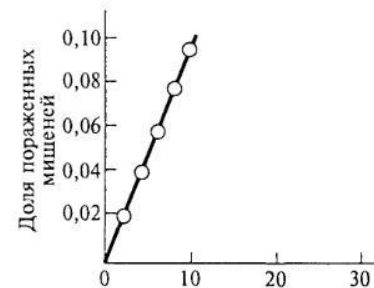

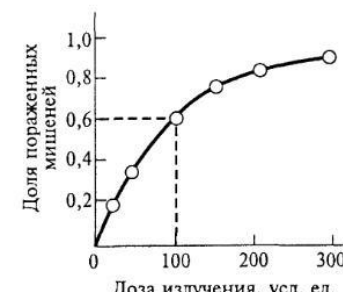
Рис. 11.1. Зависимость изменения эффекта от дозы излучения: *a* и *б* — соответственно при малых и больших дозах (по Д. Ли, 1963)

ТЕОРІЯ МІШЕНЕЙ

Виходячи з принципів класичної теорії мішені, кількість влучень має бути прямо пропорційним дозі опромінення. Тому в певному діапазоні доз число уражених мішеней строго пропорційно дозі, або числу влучень, так як уражається лише невелика їх частина із загальної кількості. У зв'язку з цим залежність ефекту від дози має вигляд прямої лінії.

З підвищенням дози опромінення ймовірність потрапляння в одну і ту ж мішень збільшується, і хоча загальна кількість влучень залишається пропорційним дозі, їх ефективність зменшується, і кількість уражених мішеней зростає повільніше, асимптотично наближаючись до 100 %. Таким чином, кількість життєздатних одиниць із збільшенням дози зменшується в експоненційній залежності від дози. Теорія мішені не є універсальною і не пояснює всіх біологічних ефектів, що виникають під дією іонізуючих випромінювань.

ТЕОРІЯ МІШЕНЕЙ

Багатоударне враження

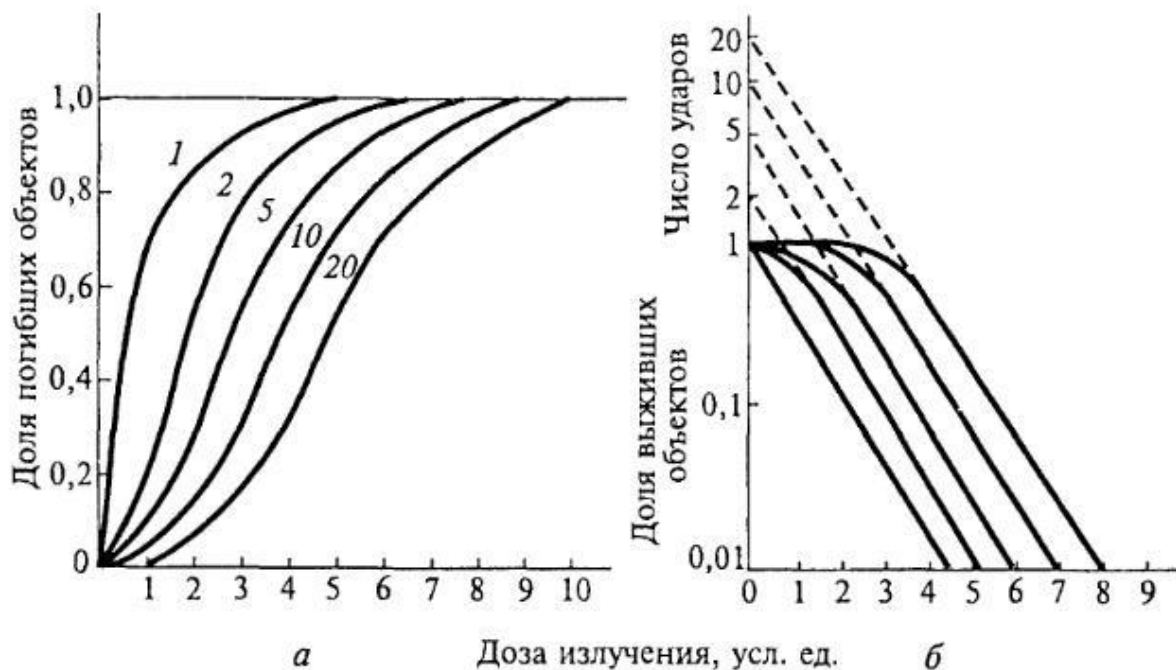

Рис. 11.2. Дозові криві виживання для об'єктів з різною ударністю мішені:

a — в обычном масштабе (S-образные, или сигмоидные, кривые; число ударов обозначено на кривых); *б* — в полулогарифмическом масштабе

A silhouette of a person stands in the center of the frame, facing forward. Behind them, numerous bright green laser beams radiate outwards in all directions, creating a starburst effect against a dark background. The beams are sharp and vibrant, contrasting sharply with the dark surroundings.

Дякую за увагу